
Recenzje • Reviews

Laurence B. Leonard: Children with Specific Language Impairment. London: A Bradford Book The MIT Press Cambridge, Massachusetts 2000 ss. 339.

Zawarty w tytule książki enigmatycznie brzmiący zwrot *specific language impairment* to rozwinięty z języka angielskiego skrót SLI, który w literaturze światowej jest nazwą właściwą na określenie różnych postaci zaburzonego rozwoju mowy. Na język polski termin ten tłumaczony jest najczęściej jako „specyficzne zaburzenia rozwoju mowy i języka”, ale też „specyficzne upośledzenie języka”. Być może obco on brzmi dla polskiego czytelnika, nie stosuje się go bowiem w Polsce, lecz problem, którego dotyczy, stanowi przedmiot badań i obserwacji naukowej prowadzonej od lat.

Profesor Laurence B. Leonard od 1973 r. wykłada na Uniwersytecie w Pittsburgu (doktorat w 1970 r. w University of South Florida). Na tamtejszym Uniwersytecie prowadzi seminaria naukowe na temat rozwoju języka dziecka, a jego poszukiwania badawcze ostatnich lat skupiają się wokół tematu SLI. Jest autorem serii artykułów oraz prezentowanej książki *Children with Specific Language Impairment*, która, niestety, nie doczekała się tłumaczenia na język polski.

Książka ma charakter pracy naukowej, prezentującej badania własne Autora, ale w znacznie większej mierze jest rodzajem syntezy wiedzy o SLI, problemie obecnym w nauce od XIX stulecia.

Co wiadomo na temat SLI? Źródła podają (tu przytaczam dane za Autorem książki), że w przybliżeniu 5-7% populacji dzieci w wieku przedszkolnym (głównie chłopców) wykazuje znaczący deficyt w zakresie umiejętności językowych, polegający na znacznie wolniejszym tempie rozwoju mowy. Rozwija się ona z opóźnieniem od samego początku jej nabywania i rozwój ten nie zawsze przebiega w sposób, jak ustalony dla dzieci „zdrowych”. Leonard zaznacza, że opóźnienie w rozwoju mowy to często podstawowy objaw, z jakim spotykamy się w przypadku SLI, ale nie jedyny. Przy tym, jeśli proces mówienia rozpocznie się przed 3 rokiem życia – dzieci tych nie diagnozuje się jako wykazujących symptomy SLI (s. 31-32). Zakłócenia w rozwoju mowy nie są następstwem uszkodzeń w obrębie centralnego układu nerwowego, uszkodzeń słuchu, ograniczonej sprawności intelektualnej (Iloraz Inteligencji, badany skalą niewerbalną, nie spada poniżej 85 IQ) czy objawów autyzmu.

Prezentowana książka jest szerokim studium badawczym nad wyżej zakrojonym problemem. Przedstawia bogatą, bo ponad 150-letnią tradycję badań nad SLI oraz podejmuje istotne zagadnienia diagnozy, charakterystyki zjawiska i próby wyjaśnienia jego istoty. Leonard nie ogranicza swoich studiów nad SLI tylko do badań prowadzonych w języku angielskim. Pokazuje też, jak problem opóźnień i zakłóceń w rozwoju mowy manifestuje się w innych językach świata (m.in. w językach romańskich: włoskim i hiszpańskim, francuskim, a także hebrajskim, niemieckim, szwedzkim, węgierskim). Centrum zainteresowania Autora są dzieci, lecz podejmuje on również temat osób

węgierskim). Centrum zainteresowania Autora są dzieci, lecz podejmuje on również temat osób dorosłych, u których w dzieciństwie rozpoznano SLI (a przez to wnioskuje o długotrwałej naturze tego zaburzenia), oraz dorosłych – rodziców dzieci, których zdolności językowe stały się przedmiotem badań.

Wśród pytań, które stawia sobie Autor, prócz tych bezpośrednio dotyczących SLI jest też pytanie o to, na ile wiedza o specyficznych zaburzeniach rozwoju mowy i języka może rozwinąć oraz wzbogacić naszą znajomość umysłowej i mózgowej organizacji języka, a także jego rozwoju jednostkowego w ogóle. Czytelnik nie odnajdzie w recenzowanej pracy odpowiedzi na pytania: co jest przyczyną SLI oraz czy i jak można temu problemowi zapobiec. Jest natomiast omawiana książka nieocenionym źródłem danych na poznanie natury SLI, podłoża tego zjawiska, a wnioski wysnute z prezentowanych badań stanowią cenne wskazówki do organizacji procesu terapeutycznego.

Dzieło adresowane jest do pracowników nauki, terapeutów i studentów. Do wszystkich zainteresowanych problemem zaburzeń w rozwoju mowy, ale nie tylko. Poprzez fakt, że Autor podejmuje próby wyjaśnienia mechanizmów leżących u podłoża zaburzeń procesu nabywania języka (a konkretnie SLI), a przez to jego rozwoju w ogóle, praca zainteresuje każdego, komu temat ten jest bliski. Książkę tworzy czternaście rozdziałów, pogrupowanych w sześć części. Część pierwsza pracy (rozdziały: 1 – „Introduction”, 2 – „Characterizing the Language Deficit: Basic Concepts”) wprowadza czytelnika w temat pracy, prezentuje historię badań nad SLI oraz zarysowuje wstępnie podstawowe objawy tego zaburzenia.

Studia nad SLI – pisze Autor – nie są nowe, choć, jak we Wstępie pracy zaznacza, wzmożone zainteresowanie problemem przyniosło dopiero lata dziewięćdziesiąte XX stulecia. Pierwsze wzmianki o SLI odsyłają do I. poł. XIX w., do 1822 r., kiedy to zarejestrowano pierwszy opis dzieci, których umiejętności językowe odbiegają swym poziomem od mowy rówieśników. W opisie tym podkreślano przede wszystkim znacznie ograniczoną produkcję mowy, przy dobrym jej rozumieniu. Imponujący przegląd literatury badawczej, dokonany przez Autora recenzowanej książki wykazuje, że początkowo grupa dzieci z zaburzeniami określanymi jako SLI była bardzo szeroka, bo włączano do niej także dzieci z zaburzeniami rozwoju mowy o podłożu neurologicznym. Z czasem, wraz z rozwojem specjalistycznych badań, zawężono kryteria diagnostyczne i wydzielono jednoznacznie grupę, dla której określenia przyjęto formułę *specific language impairment* – w skrócie SLI. Z grupy tej wykluczono dzieci z zaburzeniami centralnego układu nerwowego, słuchu fizycznego, niskim IQ (< 85) i cechami wskazującymi na zaburzenia autystyczne.

W książce często przewija się i jako odrębnie omawiane zagadnienie (np. s. 10-19, 179-191), i przy okazji rozważania innych problemów, temat właściwej diagnozy. Leonard podejmuje problem rzetelności wyników testów wykorzystywanych do oceny umiejętności językowych dzieci (w większości są to testy przygotowane dla języka angielskiego). Bardziej szczegółowo przybliżony zostaje czytelnikowi jeden z testów, mianowicie badający umiejętności językowe dziecka w zakresie leksyki, morfologii, składni i fonologii (rozumienie i mówienie). Jest to test TOLD – P: 2 (the Test of Language Development – Primary: 2), przygotowany dla języka angielskiego, wykorzystywany do badania dzieci w wieku 4-7 lat (s. 11). Testy nie są jedyną miarą umiejętności językowych – pisze Autor – wykorzystywaną w badaniach SLI. Niektóre miary czerpie się z próbek spontanicznej mowy dzieci. Najczęściej stosowaną miarą tego typu jest „średnia długość wypowiedzi” (Mean Length of Utterance – MLU, s. 13).

Leonard podnosi także zagadnienie konsekwencji, jakie niesie z sobą słabsza sprawność językowa (s. 15-16, 77-84). Przywołuje szereg badań, jakie prowadzili m.in. B. Gertner, M. Rice i P. Hadley, którzy badali jakość kontaktów dzieci z SLI z ich rówieśnikami. Oceniano preferencje dzieci przedszkolnych (z SLI i o prawidłowym rozwoju mowy) co do doboru towarzyszków zabaw. Proszono dzieci, by wskazywały rówieśników, z którymi chciałyby się bawić. Dzieci z trudnościami językowymi (z SLI) były rzadziej wybierane; one same też częściej wybierały do zabawy kolegów „zdrowych”. Inne badania, jakie prowadzili M. Fujiki, B. Brinton i C. Todd, przyniosły dane, że dzieci z SLI (w wieku przedszkolnym) rzadziej były uczestnikami interakcji. Podobne wnioski

przyniosły badania dzieci w wieku szkolnym. Wysznuo z tych danych daleko idący wniosek (B. Gertner): dzieci z SLI mogą uzyskać niższy status społeczny niż ich rówieśnicy. Sami nauczyciele także (kolejne badania: M. Fujiki, B. Brinton, C. Todd 1996) oceniali dzieci z SLI jako mniej zaadaptowane w społeczeństwie (mniej uzdolnione społecznie – używając określenia Leonarda, s. 16) w porównaniu z ich rówieśnikami. Autor powołuje się również na badania, których celem była ocena dojrzałości społecznej, umiejętności przywódczych, popularności (M. Rice, A. Alexander, P. Hadley 1993). Wnioski były zbliżone. Dzieci z SLI oceniano niżej niż ich zdrowych rówieśników. Leonard podaje jednak w wątpliwość rzetelność niektórych z prezentowanych badań, ponieważ zauważa, że do rejestracji zachowań językowych dzieci wykorzystywano jedynie zapis magnetofonowy, a więc oceniano głównie „mowność” dziecka, gdzie w SLI jest to podstawowy jego problem (s. 16). Pominięto w analizie oraz interpretacji danych fakt, że dzieci bardzo często kompensują swoje słabiej rozwinięte sprawności, wytwarzając na miarę swoich możliwości sobie właściwe sposoby obejścia trudności w porozumiewaniu się, np. gesty i pantomimę, i za pomocą takich środków niewerbalnych skutecznie komunikują się z otoczeniem. Autor podkreśla też fakt, że gdyby obserwowano dzieci w więcej niż jednej sytuacji komunikacyjnej, wyniki tych obserwacji byłyby inne.

Autor książki odwołuje się także do innych badań (s. 80-81), które ogniskowały się na zagadnieniu sprawności komunikacyjnych dzieci z SLI i przyniosły następujące dane: jakkolwiek dzieci te są raczej aktywnymi uczestnikami dialogu, to ich umiejętności językowe zdają się pogarszać w sytuacji, kiedy muszą uczestniczyć w rozmowie, w której bierze udział więcej niż jeden inerlokutor. Powołuje się w tym miejscu Autor na badania, jakie prowadzili H. Craig i J. Washington (s. 80-81), którzy wykazali, że dzieci te mają trudności z włączeniem się do trwającej już konwersacji – czynią to najczęściej przy użyciu niewerbalnych środków wyrazu.

Wiele miejsca i uwagi poświęca Leonard zagadnieniom diagnostycznym i konieczności wczesnej specjalistycznej interwencji w przypadku, gdy u dziecka mowa nie rozwija się prawidłowo. Przywołuje sytuacje, jakie znane są zapewne także polskiemu czytelnikowi „uspokajania” rodziców, którzy z powodu opóźniającego się startu mowy swego dziecka zgłaszają się do specjalisty. Zwlekanie z podjęciem właściwych kroków – pisze Autor – może okazać się bardzo ryzykowne i zębne, dowiedziono bowiem, że opóźnienia w rozwoju mowy mogą stanowić zagrożenie dla czynności uczenia się, głównie czytania. W 1980 r. D. Aram i J. Nation przeprowadzili badania naukowe, na podstawie których stwierdzili, że 40% dzieci z SLI zdiagnozowanym w wieku przedszkolnym ma przez pierwsze lata nauki problemy w nauce, m.in. w opanowaniu i doskonaleniu umiejętności czytania (s. 20-21). Szczegółowo temat ten rozwija Autor w rozdziale dziewiątym książki, pt. „Problems of Differential Diagnosis”.

Czy można w obrębie SLI wydzielić podgrupy? Takie pytanie także zostaje w pracy postawione. Leonard prezentuje próby ustalania podstawowych profili zaburzeń w obrębie całego zespołu. Z badań przez niego przywołanych (s. 24) wylania się obraz grupy niejednorodnej pod względem przejawianych nieprawidłowości. Dzieci różnią się między sobą w rozmaitych aspektach języka. Przywołuje liczne klasyfikacje, których autorami są m.in. I. Rapin i D. Allen (s. 24), która wyszczególnia następujące „typy” SLI: fonologiczno-syntaktyczny (*phonologic-syntactic deficit syndrome*), leksykalno-semantyczny (*lexical-semantic deficit syndrome*) oraz agnozja słuchowa (*verbal auditory agnosia*, inaczej *word deafness*). Jednakże ostatecznie nie przyjmuje Autor tych „odmianek” jako poszczególnych grup diagnostycznych w obrębie SLI.

Książka przez swój charakter naukowej syntezy uaktualnia wiele pytań dotyczących ustaleń metodologicznych, właściwych pracy badawczej, choćby pytanie dotyczące kryteriów doboru grup badawczych (s. 27-31). Koniecznym uznaje Autor – celem dokładniejszego opisu – przyjęcie dwóch grup porównawczych, a ich dobór uzależnia od interesujących badającego aspektów językowych.

Praca stanowi świadectwo poszukiwań badawczych w kierunku ustalenia obrazu SLI głównie w języku angielskim (s. 43-87), ale też i w innych językach (s. 89-117), dotarcia do uwarunkowań problemu – genetycznych, środowiskowych, wpływu i roli otoczenia dziecka (dorostych i rówieśników, rodziców i „obcych”) w jego rozwoju językowym (s. 149-179). Nie sposób przedstawić

i rozwinąć w tym miejscu wszystkich szczegółowych tematów, które Autor podjął w swej ponad 300-stronicowej pracy, zakończonej 37-stronicowym wykazem Bibliografii (997 cytowanych pozycji).

Recenzowana książka jest cennym kompendium wiedzy o zaburzeniach rozwoju mowy i języka dziecka, sumującym dotychczasową anglosaską tradycję badań nad SLI. Trudno sobie wyobrazić współcześnie powstałe studia na temat opóźnień w nabywaniu umiejętności językowych bez odwołania się do pracy Laurencego Leonarda.

Joanna Kiebała

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
Zakład logopedii i Językoznawstwa Stosowanego